

ГОДИШНИК НА ДУХОВНАТА АКАДЕМИЯ
"СВ.КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ", СОФИЯ, ТОМ VII (XXXIII), 8, 1957-1958
ANNUAIRE DE L'ACADÉMIE DE THÉOLOGIE
"ST.CLÉMENT D'OSHRIDA", SOFIA, TOME VII (XXXIII), 8, 1957-1958

БААЛ И АСТАРТА
У СТАРОЗАВЕТНИТЕ ПИСАТЕЛИ

(ИСТОРИКО-ЕКЗЕГЕТИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ)

от
проф. БОЯН ПИПЕРОВ

BAAL AND ASTARTE

by
Prof. BOYAN PIPEROFF

СИНОДАЛНО ИЗДАТЕЛСТВО
СОФИЯ - 1957

УВОД

Няколко са причините, които ни карат да прелистим извехтели страници на древната история, засягащи религията на някогашните цветущи царства от Ориента, за да видим и какво е било отражението на тази религия у старозаветните писатели.

1. За хората на древността религията била всичко. Те навсякъде и във всичко търсели Бога. Като резултат от стремежа и почитта им към божествата са всички ония прочути паметници из областта на материалното и духовното, които и до днес бъдат у нас възхищение и почуда.

Огромните каменни блокове, отломвани от планините и свличани по течението на реките или теглени през просторните пясъчни и прашни равнини, не били предназначени само за административни здания, театри или дворци, а най-вече за храмове и гробници. Най-изящните и скъпи украшения, изливани или издялквани с чук или длето от тогавашните даровити майстори не били за тържищата на скъпоценности, а били откупувани или дарявани за разните богове и богини. Поетите откривали най-дълбоките и силни трепети на душите си не в други някакви литературни творби, а в псалми, молитви или хвалебствия за живота и делата на почитаните от тях божества. Епиците с чудни образи са ни завещали разкази и предания за общуването на хората с боговете. Главната улица на величествения Вавилон не била булевард за езически развлечения, а път, по който минавали шествията на боговете. Големите развалини от кули ни напомнят за многоетажните храмове, от чиито тераси мъдреците са гадали съдбините човешки по небесните светила, олицетворение на боговете. В Ниневия, която днес е само купища нагорещена и неплодна глина, са останали монументалните основи само на блестящите през отминалите векове храмове, построени от някогашните жестоки асирийски завоеватели в чест на победоносните им богове. Огромните и величествени пирамиди край Нил са домове, в които хора са възнамерявали да живеят вечно със своите богове. Без преувеличение можем да кажем, че почти всеки световен път, всеки планински връх, всяко възвишение, кристален извор или сенчеста дъбрава, са били храм на някой бог.

Не заслужава ли внимание тази стихийна набожност отпреди три и повече хиляди години? Не трябва ли по-отблизо да надникнем в религиозните представи на древните хора относно техните божества и начина на служенето към тях?

2. Чудно явление сред религиозно-историческия живот на древноизточните народи е религиозно-историческата съдба на Израил. Той бил закърмен с истинската, облагородяваща и подтикваща към велики дела религия на своите отци и патриарси. Моисей възраснал Израил

чрез богооткровеното си учение за етическия монотеизъм, освободил го от робското му положение и го повел към самостоен живот през пясъчните степи на Синайската пустиня към плодородната Ханаанска земя, дарил го с чуден одухотворен закон, който може да породи и укрепи високохуманни чувства и прояви. Пророците издигнали израилския народ до зряло разбиране на Божия план за религиозното усъвършенстване на човека. Чрез своите прозрения в бъдещето те обрисували времената, когато ще дойде Месия, за да отмени жертвите за грях чрез Своята саможертва, да понесе върху Си всички човешки прегрешения и напълно да примири човека с Бога. А нека не забравяме, че патриарсите, Мойсей и пророците живеели в епоха, когато езическото цъфтяло, било крепено и налагано от силните тогавашни царства и империи. Израил останал като религиозен остров сред езическия океан. Но религиозната история на Израил, доколкото е отразена от библейските писатели, ни е запазила ясни и свежи спомени за времена, когато този остров е бивал заливан от надигащите се и развихрени езически вълни. Независимо от напътствията, увещанията и упреците на израилските народни водачи към samozабравилия се и непокорен израилски народ; независимо от предвещаваните от пророците наказания, които се изсипвали върху главите на непослушните Израилеви синове; независимо и от очебийността за израилтяните, че тяхната религия е по-съвършена от тази на околните народи, ние често чуваме молитвения им зов и виждаме издигнатите им ръце пред кадилните жертвеници на езическите божества. Защо израилтяните не са попаднали напълно в многобожния водовъртеж на силните политически и висококултурни древни народи? Защо народните израилски водачи тъй ревниво, с много жертви и мъченическа доблест са предпазвали своите съотечественици от езическите богове? Можем ли да не си зададем тези въпроси и се помъчим в кръга на поставената тема да си отговорим?

3. Историята на култа, а особено историята на неговите промени, заимствания и чужди влияния отразяват както навсякъде, така и в древния Ханаан, наслоенията на различните завоевания и наложените насила, по политическа необходимост или по силата на културното превъзходство, религиозни прояви. Древният завоевател, суров и невъздържан, налагал напълно или отчасти своите богове и култа към тях на завладените народи. Не би ли било полезно и необходимо да проследим по оставените от библейските писатели следи чуждите езически наслоения в израилската религия и култ? Това би ни дало възможност да отделим всичко, което може да се смята за чуждо на проповядваната от старозаветните вероучители богооткровена религия. От друга страна, пък бихме установили и кое за времето си е било общо за ханаанските религиозни представи или култова обредност и кое се е задържало, по силата на общите условия на живот и мислене, и у израилтяните.

4. Но с право би се поставил въпросът: защо се спираме точно и само върху писаното и казаното от старозаветните писатели за почитането и култа към Ваал и Астарта и само на отражението, което

служенето на тези две божества оставило върху религиозната история на Израил? Отговорът на този въпрос е всъщност излагане на четвъртата и най-важна причина, която ни подбуди да дадем някои сведения за многократните и неудържими увличания на богоизбрания народ след тези две божества. След като проследим в следващите редове ония области от древния Ориент, пък и от средиземноморския басейн, по които се е разпространил и намерил по-добра или по-слаба почва за закрепване, разрастване и разпространение култът на Ваал и Астарта, ще се уверим, че този култ, свързан някъде и понякога с имената и на други езически божества, е обхващал почти целия стар свят. Поради тази именно причина и Израил не е могъл да остане напълно запазен и изолиран от тази зараза. Но има и нещо друго. В старозаветните писания се говори за тези две божества много повече, отколкото може да се види или предположи на пръв поглед, особено от страна на хора, които не са запознати с всички ония изрази, които са били употребявани от свещените писатели и които, както ще видим, се отнасят косвено пак за Ваал и Астарта или техния култ. Това обстоятелство още повече оправдава нашето занимание с библейските сведения, особено като имаме пред вид българската Библия, където на доста места имената на тези две божества, или пък различните места и предмети, свързани с обредността около тях, са заменени с изрази и думи, които за обикновения читател остават непонятни. С култа на кои чужди богове са свързани оброчищата (височините), дъбравите, слънчевите стълбове и др.? Коя е тази небесна царица, тачена от израилтяните през времето на прор.Иеремия? Какво са ашерите? Какви са тези статуи и кумири и кому са те посветени? Защо срещаме израза Ваали и Астарты? На някои места в българската Библия има отклонения и от еврейския текст, което още повече затруднява правилното разбиране на тези места. Това ще наложи да си послужим на места и с ексигетиката, за да дадем съответното правилно обяснение.

След като се запознаем с представата на езическите народи за Ваал и Астарта; след като посочим и произтичащия от тези представи култ към тях; след като изясним и добием ясна представа за култовите места и предмети, където и чрез които намирало израз почитането и служенето им, ще ни стане и ясно колко голяма опасност са били те за израилтяните и ще оправдаем нестихващата борба срещу тях от страна на старозаветните водачи на Израил.

I. ВААЛ

1. За названието Ваал

Проследяването историята на значението и на различните форми на имената, под които това божество било известно у древните народи, би ни помогнало да вникнем по-обстойно в представата за Ваал у ония, които в древността са го тачили и са му служили.

В българската Библия това собствено име навсякъде се среща като Ваал или *Вил* (Ис. 46:1 и др.) сигурно под влияние на 70-те, където стои **Baal** или **Bhvl**. Но в масоретския текст то гласи Ba'al или Bel (в арамейски Be'el, откъдето по-късно произлиза Беелзебуб, Веелзевул); Вулгата се придържа към масоретския текст и затова там го срещаме под формата на Baal, или Bel. Гръцките и латинските класици са ни запазили това име повече като **BhloV** или Belus. Иосиф Флавий го предава чрез **Bal iav**, **Baav**, **BhloV**. Липсата на специална буква за звука "б" в гръцки език изяснява достатъчно малката и несъществена разлика в предаването на това име в различните основни текстове на Библията.

Общо взето, думата ba'al е от западно - семитическия речник и се употребява за обозначаване "господар", "притежател", "владетел" на дадено място (във вавилонски език на това отговаря думата bel). Поради това на сирийско-палестинска почва съответно на географско - политическото раздробление имало безброй Ваали.

Отначало, изглежда, името Ваал не ще е означавало собствено име на един определен бог, а само едно окачествяване на всяка висша сила като такава, която господства над определена планина, град или местност и затова не се считало за нищо повече от техен "господар" и "притежател". Само така можем да си обясним и факта, гдето из древните паметници на източните народи това име се среща с това значение самостоятелно или като съставна част на много собствени имена. Под формата на Бел напр. то се явява отначало като прозвище на бога Енлил от Нипур¹, а след това и на Мардук от Вавилон. След време както Бел, така и Ваал, станали собствени имена за означаване на *един* "господар" или "владетел" в най-висша степен, т.е. означавали определено божество със свои строго определени свойства и оформен култ. Като собствено това име се среща още в египетските текстове от 15 век пр.Хр. Там става дума за вавилонското божество Бел (у ханаанците Ваал), чието почитане се разширило по целия древен изток. Култът му пък, повече или по-малко, станал характерен за местните божества, които носели епитета "ваал" (господар). С други думи по различните места на Изтока отделните *ваали* почнали да отражават характерните качества и култ на единия Ваал. Но в древните текстове от Египет, Асирия и Вавилон богът Ваал се схваща като висше и съвършено единство, за което ясно ни подсказва и начинът, по който се говори за него- Ваал или Ваалът (с определителен член), без каквито и да било допълнителни епитети. Това единство е по-старо, отколкото почитането на различните ваали, за каквито става дума в страниците на Библията. Но все пак и тук има случаи, когато това име се употребява с определителен член (Habba'al, Съд. 6:25; 3 Цар. 16:31; 18:26; Ос. 2:10). Процесът на оформянето на собственото име *Ваал* от епитета *ваал* принадлежи на твърде ранно време. Към това ни насоч-

¹ Древен вавилонски град, на мястото на днешния Ниффер или Нуффар. Средищен религиозен пункт още преди Вавилон. Култово място на бога Енлил и съпругата му Нинлил.

ват и всички древни собствени имена, свързани с Ваал, защото, безспорно, те сочат на по-стари предобрази, отколкото времето на техните исторически носители. Почитането на различните ваали е станало по всяка вероятност след като аморейците в Палестина и Сирия се разпаднали (още преди второто хилядолетие пр.Хр.) на множество държави и независими градове-царства, които започнали да тачат единия Ваал под различни местни имена или чрез различен по места култ, макар и представата за това божество и начина на почитането му в основата си да са запазвали навсякъде първоначалната си характерност. Затова и Ваал, като име на божество, се запазило като съставна част на много финикийски, картагенски, асиро-халдейски и арамейски собствени имена: Анибал (Ваал е милост), Асдрубал (Баал е помощ), Абедбал (раб, служител на Ваал) Валтасар (Ваал да пази царя) и др.

Когато израилтяните дошли в съприкосновение с племената, които населявали Ханаан, те се запознали с култа на Ваал в неговото разнообразие и в различни периоди от своята история- кога по-масово, кога на отделни места - са се увличали по този култ. Поради тази причина ние намираме в старозаветната писменост отражение от цялата история на развоя и съдържанието на думата "ваал" - от първоначалното ѝ значение на "господар", "владетел", до означаването ѝ на езическото божество Ваал. Това се обяснява с факта, че и израилтяните, като семити, са употребявали тази дума в нейното начално значение, а след това пък, когато изпаднали под влияние на езическите племена в Палестина, се опознали непосредствено и с бога Ваал.

Думата *ba'al* (ж.р. *ba'ala* или *ba'alat*) се среща в Стария Завет с доста много значения¹.

1. *Господар, притежател или господарка* (*ba'ala*; бълг. домакиня; срв. 3 Цар. 17:17): притежател на дом (Изх. 22:7, но в бълг. Библия ст. 8; Съд. 19:22), на вол или осел (Изх. 21:28; Ис. 1:3), на цистерна (Изх. 21:34). При тези случаи бълг. Библия ни дава един добър превод чрез "стопанин". Господари на народи (Ис. 16:8; бълг. властители).

2. *Господар на жена*, т.е. съпруг (Изх. 21:3, 22; 2 Цар. 11:26; бълг. мъжът на жената, или само женен; срв. И Ос. 2:18). Този израз в еврейския език отразява времето, когато съпругът се считал като пълновластен господар и разпоредител в дома си.

3. Съчетана думата *баал* (респект. *баалат*) с име на град, означава *жител, гражданин* (на Иерихон, И.Нав. 24:11; на Сихем, Съд. 9:2; на Гива, Съд. 20:5 и др.). В един картагенски надпис се среща думата *баалат* също така в смисъл на "жителка, поданичка".²

4. Във връзка с доста съществителни имена думата *баал* показва притежаването на власт, длъжност, различни качества, особености и др. Така напр. началник на стражата (Иер. 37:13), този, който има прав-

¹ Цитатите ще се правят с оглед на масоретския текст, а там, където се явяват разлики по отношение на нашата Библия, последните ще бъдат посочвани.

² Срв. Levy, Phöniz. Wörterb., 1864, под *Ba'al*,

ните дела (българ. съдба, Изх. 24:24); недоволен от присъдата (на Бога), противник (българ. "Кой иска да се съди с Мене?" Ис. 20:8); човек, облечен в кожа (българ. "оня човек беше цял в косми", 4 Цар. 1:8); съновидец (Бит. 37:18); стрелци с лъкове (българ. стрелци, Бит. 49:23); магесница (българ. "изкусна с магии", Наум 3:4). По същия начин и с подобни значения думата *баал* продължава да се употребява и от по-късното иудейство (в Талмуда и равинската литература). Оттук и в народния еврейски език срещаме съставни думи като: баал-агала (колар), баал-еца (съветник), баал-берит (човек, в чийто дом ще се извърши обрязване), баал-милхама (войник) и мн. др.

5. Като епитет на езическите божества, чрез които се подчертавало тяхното владичество или власт над нещо, а впоследствие и като собствено име на бог- *Наба'al* (с определителен член), т.е. единствения, познатия на всички Ваал (срв. Съд 6:5; 3 Цар. 16:31; 18:26; 19:18 и др.). Местата, в които това собствено име се среща в множествено число (*Habba'alim*), се отнасят до разните локални ваали (българ. вааловци), или техните идоли (Съд. 2:11; 3:7; 8:33; 10:10; 1 Цар. 7:4; 12:10; 3 Цар. 18:18; Иер. 2:23; 9:13). Често пък Ваал се употребява и като събирателно съществително име, за да се означат с него ханаанският или въобще противните и нечисти за Иахве култове (Съд. 2:13; Иер. 2:8; 7:9; 11:13; 19:5; 23:17; 27; 32:29,35).

6. С името Ваал са съставени и много географски или други специални имена, които са или онаследени от страна на израилтяните от ханаанските племена, или пък самите израилтяни назовавали по този начин (сигурно въз основа на стара традиция) някои овладени от тях места. И в двата случая не би могло да се допусне нещо друго освен това, че по тези места е имало храмове, жертвеници и оброчища, посветени на местния Ваал, който се считал за техен обладател и затова са носели и неговото име.

По-главни от тези местни ваали са:

а) *Ваал-Гад* (Ваал, който носи щастие). Той се считал за Ваал на местността в полите на план.Ермон. В Ис. 65:11 (а може би и Бит. 30:11) се среща името Гад, независимо от други думи и може да се допусне, че тук се говори за някакво божество на щастие. От Цимерн¹ е установено, че в асирийски писма се говори за *Га-ди-илу* (божеството Га-ди, т.е. Гад). В Библията Ваал-Гад се уеднаквява с Ваал-Ермон (И.Нав. 11:17; 12:7; Съд. 3:3; 1 Пар. 5:23).

б) *Ваал-Амон* - Ваал на мястото, където Соломон имал лозе (П. на Песните 8:11).

в) *Ваал-Хацор* - Ваал на селището в Ефремовото или Вениаминовото коляно (срв. 2 Цар. 13:23 и Неем. 11:33).

г) *Ваал-Перацим* - Ваал на местността, където Давид поразил филистимците (2 Цар. 5:20).

д) *Ваал-Цефон* - Ваал на мястото (града?), близо до Червеното море, където лагерували израилтяните при излизането си от Египет (Изх. 14:2, 9; Числ. 33:7). Но в приведените посочки като че ли се

¹ Z i m m e r n, Religion und Sprache, Berlin, 1903, 479 нт.

прокрадва и намека, че Цефон не е само име на място, а име на някакво божество. Това изглежда доста вероятно, след като знаем, че в един картагенски надпис името на бог Цефон е съставка от собствено теофорно име: Еведцефон (раб, служител на Цефон)¹. Що означава Цефон като божие име е трудно да се изясни със сигурност. Може би обяснението на някои, че Ваал-Цефон означава "Ваал на Севера", да отговаря на фактическото положение на нещата (на евр. *zafon* значи север²).

е) *Ваал-Меон* (Числ. 32:38; 1 Пар. 5:8; Иез. 25:9; среща се и в надписа на цар Меса, р.30)- Ваал на един моавитски (рувимски) град. Пълното име на този Ваал в 70-те звучи: "дом на Ваал-Меон" (И.Нав. 13:17) вместо съкратеното в масоретския текст- *bet Meon* (дом на Меон, т.е. храм на Меон, Иер. 48:23). Че това име означавало "господар на небесно жилище" (според Movers), не можем да приемем, защото няма никъде другаде подобна аналогия.

ж) *Ваал-Берит* (бълг. Ваалверит), който бил почитан от сихемците (Съд. 9:4; срв. и ст. 46; 8:33). За обяснение на това име има доста предположения, но нито едно от тях не е достатъчно обосновано и убедително. Movers приема, че Ваал-Берит е оня Ваал, който е сключил завет с народа си, подобно на завета между Иахве и Израил. Да си признаем, трудно бихме подкрепили с пример подобна представа в семитското езичество. Schöder предлага уеднаквяване на поменатото у Филон от Библос божие име *I hrouji* с еврейското *b'rit*, след като ни убеждава във възможността (!) еврейското "i" да е преминало в гръцкото "ou". Wachart изяснява това име като "Ваал от Berytus" (т.е. Бейрут), но Стефан Византиец, комуто в случая можем да се доверим, извежда *Bhrutoj* (Бейрут) от евр. дума *b'rot* (кладенци). Може би Ваал-Берит е бил почитан като пазител на сключения между отделни хора съюз; или пък "Ваал, който бди над поверените му общи приноси или дарове" (Nöldecke). При такова разбиране бихме имали аналогия, както и в други случаи, между Ваал-Берит и т.н. *Seu|ofkioV* (Зевс, свидетел на заклеващи се), т.е. като бдящ над клетвата, дадена между известни люде.³

з) *Ваал-Пеор* (70-те - *Beel fegwv*; бълг. Ваал Фегор; Числ. 23:3, 5; Втзк. 4:3; Ос. 9:10; Пс. 106:28) или само *Пеор* (Числ. 25:18; 31:16; И.Нав. 22:17). Като имаме предвид факта, че един моавски град се наричал Бет-Пеор, т.е. храм на Пеор, можем да кажем, че това божество било почитано от моавците (Втзк. 3:29; 4:46; 34:6; И.Нав. 13:20) или от мидяните (Числ. 25:18; 31:16). Но може и да е оня Ваал, който бил почитан на планината Пеор (70-те *Fogwv*, Числ. 23:28). Трудно може да се допусне, че тази планина е получила името си от Пеор като име на бог, защото последното е въобще мъчно изяснимо. В тази насока не можем да се съгласим с мнението на Ориген, бл. Иероним и равините, които поради неправилно разбиране на

¹ E n t i n g. Sammlung der Carthagischen Inschriften, 1883, №192.

² W i n c k l e r в Alttestamentliche Untersuchungen, 1892, 180, ни запознава с божество под името Бали цапуна (моя господар на севера).

³ Срв. P r e e l e r – R o b e r t, Griech. Mythol., Bd. I, S. 105.

Числ. 25:1 нт., тълкуват Пеор като "откриване, разголване" в лошия смисъл на думата. От посоченото място не можем да заключим, че упрекваните от Моисей израилтяни за "прилепването" (евр. "пристрастяването") им към Ваал-Пеор (ст. 3) се отдавали на неморални деяния във връзка с култа към това божество. Там се разказва за силната опозиция на Моисей и свещеничеството срещу блудството на израилтяните с моавитки (ст. 1) и мадиамки (ст. 6), под чието влияние синовете Израилеви се отклонили в идолопоклонство.

и) *Ваал-Зевув* (бълг. Веелзевул), божество-оракул у акаронците (4 Цар. 1:2, 3, 6, 16), но се почитал и като бог на мухите, т.е. защитник на своите поклонници от злите мухи (щръклиците), които били страшна напасть в горещите страни; или пък мухите му били посветени като символ на плодородно размножаване. В Библията с името Веелзевул се свързват главно две значения. В Стария Завет с него се назовава местното акаронско божество на филистимците, станало известно като оракул във всички съседни народи, та даже и у израилтяните (4 Цар. 1:2). В Н.Завет под Веелзевул се разбира Сатаната, заповедникът на злите духове. По какъв начин иудейската демонология дошла до отъждествяването на Веелзевул със Сатан, не би могло да се проследи със сигурност. Може би, за да се унищожи Сатаната до степен на "бог на мухите", или пък, като се има пред вид, че Баалзевув бил и "бог на тора", той да се счита като причинител на беса по животните. Знаем, от друга страна, че бесноватите отделяли по пустите и нечисти места (гобища, торища и др. под.). Поради това сигурно фарисеите изтъквали Исуса като съидейник на "Веелзевула, бесовския княз" ... (Мат. 12:24-27; Марк. 3:22; Лук. 11:15-20).

По примера на посочените по-горе езически собствени имена се явили такива и вред израилтяните: Ваалханан, Ешбаал (син на Саула, 1 Пар. 8:33), Мерибаал, Иерубаал (бълг. Иероваал - спорещ с Ваал; така бил наречен Гедеон поради явната му борба с Вааловия култ, Съд. 6:31-32). Израилтяните обаче не окачествявали господството на Иахве чрез прозвището *ваал*, а чрез Адон, т.е. имащия сила. Единственото място, което може да се посочи¹ като такова, което би се изтъкувало като доказващо противно на изказаното от нас твърдение, е Ос. 2:16: "И в оня ден, казва Господ, ти ще Ми викаш: мъжо мой, и няма вече да ми викаш: Ваали (т.е. Господарю мой, б.м.). Контекстът обаче ни насочва към нещо по-друго. "Оня ден" е денят, когато Господ отново ще помилва Израил и този отново ще Му бъде като единствената любима съпруга. Тогава отношенията на Иахве към Израил коренно ще се променят. Те се оприличават на законна, равноправна съпруга към любим мъж, а не, както по-рано, когато съпругът е бил само господар на жена си. Косвено това пророчество се отнася до старозаветните и новозаветните отношения на Бога към всички хора, и обратно.

¹ Това място сочат и ония автори, които твърдят, че имало време, когато израилтяните употребявали без разлика имената Иахве и Ваал по отношение на своя Бог.

7. Името Ваал, най-после, се отнася и до оня бог, който бил почитан от богоотстъпниците израилтяни и от езическите народи (финикийци, филистимци, моавитци и едомити).

От Финикия, като митрополия, името на Ваал и неговия култ били пренесени и из финикийските колонии, особено Картаген, за което говорят много надписи. Чрез семитите-хикси той проникнал и в Египет, където често се среща в надписите под името *Var (=Bal)*.¹ Дали у арабите божието име Ваал било туземно (Nöldecke), или пък те са го заели наготово от съседните им семитически народи (R.Smiith), е спорно. Мнозина по-нови автори приемат доводите на Nöldecke за по-убедителни и са склонни да се съгласят с неговото предположение.

2. Представата за бога Ваал у древните езически народи

Има много основания да се твърди, че богът Ваал, чието почитане според Библията се корени преди всичко във Финикия, е идентичен с асиро-вавилонския Белу (евр. Бел; гр. **Bhḗ, Bhl aV**). Името Бел също така и в Асирия и Вавилон отначало било само епитет, прилаган към Мардук, а след това заместило и неговото собствено име. Именно поради месопотамския си произход богът Ваал носел навсякъде, където той е проникнал, отпечатъка на сабеизъм, а като "господар на небето" даже се отъждествявал със слънцето, източник на живота по земята. Някои ексегети виждат косвено указание за това и в 4 Цар. 23:4, където Ваал и Астара се свързват с небесното воинство, т.е. звездите. Класиците също така отъждествяват Ваал със слънцето. Сервий² (*Aeneid*. I, 729) изяснява: "Богът на пуните³ се нарича Ваал, а у сирийците Бел; той същевременно е Сатурн и слънце". Сигурно затова и в Картаген, финикийска колония, той се нарича Ваал Хаммон (слънчев), а издиганите му стълбове-хамманим (слънчеви стълбове, 2 Пар. 34:4). Като бог на слънцето той е "господар на небето", т.е. *Va'al-šameme*, както се нарича той и в асирийските надписи. Филон от Библос⁴ казва: "те (финикийците) считат слънцето за бог, като едничък владетел на небето, наричайки го **Beel samhḗ**."⁵ За почитането на Ваал, главно като бог на слънцето, говори и фактът, гдето градът Баалбек⁶, чието име достатъчно доказва почитането на този

¹ Müller, M., *Asien u. Europa nach altägyptischen Denkmälern*, 1893, 309.

² Марий Сервий Корнорат, римски граматик от 4 в.сл.Хр., писал Коментар към Енеидата от Вергилий.

³ Финикийците наричали себе си хананеи, т.е. жители на Ханаан. С гордост това име си прикачили жителите на техните колонии, особено Картаген. Гръцките автори наричали картагенци и финикийци с общото име **FoinikeV**, а римляните - *Poeni* или *Phoenices*, но като прилагателно това име винаги стои *punicus* (финикийски, пунически, картагенски).

⁴ Променено от време от гръцкото име на древния финикийски град Гевал, намиращ се между Триполи и Бейрут. Славел се с храма си, посветен на Ваалат Астарта. Жителите му били прочути каменоделци (3 Цар. 5:32) и майстори-ремонтъори на пробоите в корабите (Иез. 27:9).

⁵ **Beel samhḗ** е гръцка форма от западно-семитическото *Belšamaim* (Бел, бог на небето).

⁶ Древен град в Сирия между Ливан и Антиливан.

бог там, бил наричан от гърците Хелиополис (град на слънцето). В Chron. Paschale¹ богът на Хелиополис се нарича **Bal amioV** (от ba'alan), т.е. "нашият Ваал". Маркобий² казва за бога на същия град: "държи в лявата ръка струя и житен клас, които показват силата на Юпитер и слънцето". На друго място същият автор уеднаквява този бог с египетския бог на слънцето - Ра. Сервий (Ad Aeneid. I, 727) казва: "На финикийски език този бог се нарича Ваал: у сирийците се нарича Бел; съобразно знанието за свещените изображения, това е Сатурн и Слънце". Във финикийските надписи той се нарича Ваал-Шаммаим (господар на слънцето). Плавт го нарича, според латинската транскрипция, Baalsamen. Бл.Августин (Quest. In Jud. XVI)-Baalsamen. Сирийските и арамейските писатели го зоват Beelšamin.

"Ваал на небето" е същевременно и бог на бурята, гръмотевиците и дъжда, а оттук и бог на вегетацията, покровител на растенето и плодородието. В езическата митология на семитите Ваал се явява като символ на мъжката производителна сила, която се проявява във и чрез богинята Астарта, която пък се схваща като пасивната, приемаща сила на природата. Това схващане за Ваал било отразено и във външния му символ, който бил phallus, представян като колона с отсечен, притъпен край. Херодот (Historia, II, 44) свидетелства, че две такива колони имало в храма на Херакла, т.е. на Ваал в тир. Един древен надпис споменава за това, че в Палмир такава статуя била издигната на бога на слънцето, т.е. на Ваал. Подобна колона на Ваал имало и върху римските монети от епохата на императорите.

Ваалите въобще били богове на природните благотворни сили, податели на даровете на полето и плодovitостта на добитъка. Свещеното им животно бил бикът, който в древността се считал като символ на плодородието. Бикът, като символ на почитаното божество, се среща и при други древни народи. Зевс от Иераполис, в Сирия (всъщност това е бог Хадад) също така е изобразен като седящ върху бик. Римляните си представяли Юпитер Долхинеус, т.е. богът на сирийския град Долихе, стоящ върху бик.

Но там, където става дума за Ваал, свързан с определено място, трябва да предполагаме, че става дума за местни божества, чието господство над извори, градове, планини и дървета се признава чрез епитета *ваал* (господар). Така можем само да си обясним защо напр. Мелкарт е ваал на Тир, Астарта е ваалат на Библос.

В египетските надписи от средното царство (2100-1700 г.пр.Хр.) Ваал се явява, подобно на другите сирийски божества, като бог на войната.

От това, че Ваал се считал за бог на земното плодородие, съмсем не следва да го смятаме за бог на земята-планета. Но тъй като плодородието, особено на Изтока, е в тясна зависимост с влагата, идваща от дъждовете и изворите, то всички древни народи са считали почитания от тях бог и като такъв на напояването въобще. Също и израил-

¹ Вж. Bd. I, S. 561 от Corp.scrip.t.hist. Byzantiae.

² Философ-неоплатоник, живял в нач. на 5 в. пр.Хр., писал Saturnalia.

тяните са считали Иахве за подател на благодатната влага (Иов. 36:27; Иер. 10:13 и др.). Той оросява и рая с реки. Но ханаанският Ваал нямал своето седалище само в богатите на води низини. Той обитавал също и планините Ливан и Ермон. Върху един египетски паметник става дума за семитически бог като "Ваал върху планините". Но в клинописите Бел, като Бел-Мардук, се сочи като бог на слънцето, а оттук и бог на небето. Може би отначало да е имало Ваал на земята - като плодородна и Ваал на небето, които по-късно да са се смесили и уеднаквили. Но при оседналите земеделски народи Ваал е бил тачен най-вече като бог на небето, където е и слънцето. Влагата, идваща от небето, и топлината от слънцето били двете главни условия за плодородието, зависимо напълно от Ваал. Тук се пресичат и сбират като в фокус двете представи за Ваал- като бог на небето (респект. слънцето) и бог на земното плодородие.

3. Култът към Ваал

Външните форми, чрез които поклонниците на Ваал изразявали почитта си към него, или пък символите, в които виждали неговото присъствие, напълно съответствали на представата, която тези поклонници имали за това божество.

Култовите места, свързани с почитането на Ваал, били най-вече по естествени или изкуствени възвишения, които били белязани и чрез различни култови символи. Често срещаната дума в Библията *bamot* (мн.ч. *bamot*) в повечето случаи се отнася за тези именно възвишения, където се служело на Ваал. Понякога се среща и пълният израз - *bamot Ba'al* (бълг. Ваалови оброчища, Числ. 22:41; И.Нав. 13:17 и др.). Тази дума в нашата Библия е преведена различно: вамот, хълм, оброчища или висоти. Във всеки случай това са синоними на Вааловия култ. По тези места се принасяли кръвни и безкръвни жертви (Ос. 2:8; Иер. 19:5).

При капищата на Ваал живеели т.н. *k^edešim* и *k^edešot*, т.е. посветени¹ мъже и жени, които блудствали срещу пари в полза на храмовете и капищата. На много места в Библията се споменава забраната израилтяните да внасят в дома Господен т.нар. "блуднишка заплата". (срв. Втзк. 23:18; 3 Цар. 14:24; 15:12; 22:47; Бит. 38:21,22; Ос. 4:14). В 70-те и Вулгата срещу казаните две еврейски думи са употребени изрази, които недостатъчно ясно подчертават мисълта, че тук не става дума за обикновени леки жени, които търгували плътта си, а за специални лица, които по този начин служели на Ваал. 70-те употребяват в посочените места думите *po'mh* - лека жена или *telethv* - мистерия, оргия; посветена жена за тези оргии. Във Вулгата пък са преведени чрез *prostibulum* - блудница или *effeminate* - женствени мъже. В бълг. Библия навсякъде стои само "блудница". Ясно е пагубното

¹ Тези две думи са производни от еврейския глагол *kadaš*- чист съм; свят съм; посветен съм.

влияние на подобен култ за един народ и разрушителното му действие върху неговите нрави. Паметта за подобен разврат е увековечена в Библията с разказа за Содом и Гомор, където този култ принесъл горчиви плодове.

Финикийското главно светилище на Ваал близо до гр.Тир. Характерното в култа на Ваал там било т.нар. процесии, при които жреците (*иеродули*, т.е. посветени храмови служители) играели бурни танци под звуците на шумни инструменти, нанасяли си рани с ножове по тялото и пророчествали (срвн. 3 Цар. 18:26 нт.).

Култът на Ваал още твърде рано излязъл из границите на Палестина и бил пренесен чрез финикийците в Картаген. Срещаме го и в Рим, където бил пренесен от император Елиогабал (218-222 г.). Този император, знатен сириец от гр. Емеса, произхождал от фамилия, която вардела за потомците си първосвещеническото достойнство за служене на слънчевия бог. Императорът пренесъл култа на своя бог в Рим, провъзгласил се за негов първосвещеник, сам се преименувал от Варий'Авит Базиан на Елиогабал (т.е. Ваал е висшият бог) и до края на живота си служил на Ваал чрез прословуто безпътство.

Като нещо характерно при служенето на Ваал (и Астарта) е издигането, пазенето и почитането на различните култови предмети в неговите храмове или по различни други места, където се предполагало неговото присъствие. Като такива култови предмети в българската Библия се споменават: дървета, паметници, слънчеви стълбове, изображения и др.

1. *Дървета*, т.е. дървен материал, от който били издялани образи на божества, или пък забити в земята разклонени или прави дървени колове (срв. Ис. 44:19; Втзк. 21:22; И.Нав. 10:26; Иер. 2:27; Иез. 20:32). Тези "дървета" служели и като символичен израз на различните качества (плодородие, сладострастие, оплождане и т.н.), които били приписвани от Ваал. От израза: "Моят народ пита дървото си и неговият жезъл му дава отговор" (Ос. 4:12), някои тълкуватели не без основание считат, че имало и "дървета", които били тачени като оракули.

2. *Паметници* или *масеби* (в масоретския текст - *mazzewa*, мн.ч. *mazzewot*) са изправени каменни стълбове, които според Библията имали двойка употреба: а) оставени от израилските водачи камъни в памет на някакво събитие, чието място трябва да бъде запазено за поучителен спомен през идните поколения. Така напр. Мястото, гдето се явил Бог на Яков (Бит. 28:18); мястото, гдето Иисус Навин и народът преминали р.Йордан, трябвало да бъде означено с 12 камъка (И.Нав. 4:1-9); мястото, гдето Лаван и Яков сключили завет помежду си (Бит. 31:45) и мн.др. Навсякъде в тези случаи в бълг.Библия *mazzewa* е преведено с паметник, а у 70-те с "паметен стълб". б) От тези каменни паметници трябва да различаваме *стълбовете*, издигнати в чест или като символ на Ваал (срв.Лев. 26:1; Втзк. 16:22; 4 Цар. 3:2; 10:36, 27; бълг.Библия ни дава превода на употребената в този смисъл еврейска дума чрез "стълбове и статуи").

3. *Слънчеви стълбове* (евр. hammanim, 70-те **ufhlav** възвишения, Лев. 26:30; бълг.- стълбове; 2 Пар. 14:4, бълг. - статуите на слънцето; 34:4, бълг. - статуи). Еврейското название на тези стълбове идва от думата *hamma*, която се употребява от някои старо-заветни автори за означаване освен на "горещина и топлина", още и на слънце (срв. Иов 30:28; Ис. 24:23; 30:26 и др). Това са култови предмети, наред с *ашерите* (Ис. 17:8; 27:9), които стояли над олтарите на Ваал. M.Raschi изяснява тази дума като "слънчеви стълбове", т.е. стълбове, посветени на Ваал като повелител на Слънцето. Grotius я превежда чрез **pureiv** огнени стрели (лъчи?). Последното обстоятелство може да се обясни с факта, гдето по тези стълбове имало изображения на слънцето като диск, снабден с лъчи. Според 2 Пар. 34:4 тези слънчеви стълбове стояли над или до олтарите на Ваал. Че тези hammanim се отнасят към Ваал и даже заместват неговото присъствие, става ясно от честото споменаване на Ваал Хамман (т.е. Ваал на слънцето) върху такива колони в Картаген, Малта, Сицилия и Финикия. В един палмирски надпис става дума за издигане на hammana в чест на Шамаш, т.е. бога на слънцето.

4. *Идоли* (евр. 'elilim, което е мн.ч. от 'elil- суетност, незначителност). Те били издялквани или отливани от злато или сребро (Ис. 2:20; 31:7). В бълг. Библия срещу еврейската дума се употребява и "изваяния".

5. *Кумири* или *истукани* (евр. pésel) са изображения на божеството от дърво (Ис. 40:20; 44:15, 17; 45:20).

6. *Камъни с образи* (евр. ewen maskit). Издяланите върху тези камъни образи представлявали разните символи на бога Ваал (Лев. 26:1; Числ. 33:52 и др.).

7. *Излят образ* (евр. messecha) на божество (Исх. 34:17; Втзк. 9:12, бълг. - излят, истукан; 4 Цар. 17:16), или на бик (Исх. 32:4, 8; Втзк. 9:16 и др.), който както споменахме е символ на Ваал.

Култът на Ваал, в противовес на служенето на Иахве имал, според съществуващите за нас сведения от Библията, мнозина привърженици сред израилтяните още по времето на съдиите. В Съд. 2:10-13 четем: "И когато целият оня народ се прибра при отците си и настана (евр. "и се въздигна") след тях друг род, който не знаеше Господа ... тогава израилевите синове почнаха да правят зло пред Господа ... оставиха Господа и почнаха да служат на Ваала"... (срв. И Съд. 3:7; 6; 25 нт.; 10:6; 1 Цар. 7:4; 12:10). Трябва да отбележим, че не във всички посочени места под Ваал или Ваали трябва да разбираме тези имена като собствени на божеството. Тук се имат предвид и всички култови места и предмети, свързани с почитането на местните ханаански ваали. Дали израилтяните познавали култа на Ваал и преди влизането си в Ханаан, нямаме изрични сведения. Но когато те се поселили из селищата на ханаанците, усвоили с отнемане на светите им места и Вааловия култ. По същия начин бил приет и култа на Астарта и съблюдаване посветеното на *ашерите*¹. От Съд. 9:4 и 46 мъчно можем да

¹ Вж. S m e n d, Alttestamentl. Religionsgeschichte, 1893, S. 50 ff., 131

твърдим, че израилтяните вече отдавна служели на Ваал-Берит или на Ел-Берит (ст. 46), на който по време на Авимелех имало посветен храм в Сихем. Този град тогава в по-голямата си част бил заселен от ханаанци (Съд. 9:28). За някакво отношение на израилтяните към Ваал-Берит не може да се допусне и от това, че той бил закрилник на един сключен между сихемци и израилтяни съюз. Предположението на R.Kitel, че израилтяните разбирали за себе си под Ваал на завета Иахве, а сихемци- своя бог, не съответства на мнението на разказвача, който не би отбелязал Иахве с Ваал.¹

Исторически е засвидетелствано, че служенето на финикийския бог Ваал официално започнало у израилтяните най-напред от времето на израилския цар Ахав, който под влияние на съпругата си, финикийката Иезавел, построил на Ваал храм в Самария и му посветил многочислено свещенство (3 Цар. 16:31 нт.; 18:19). Иезавел, според 3 Цар. 16:31 била дъщеря на Етваал, сидонски цар. Според сведенията на Менандер у Иос.Флавия, този Етваал бил цар на Тир, което е съгласно и със старозаветното обозначение, защото името Сидон се употребявало често и вместо цяла Финикия. Ние трябва да считаме бога на Иезавел специално за Ваал от Тир, т.е. Мелкарт. Прор.Илия се борил срещу безбожния култ с огнена страст (3 Цар. 18 гл.). Иорам, синът на Ахава, свалил издигнатите от неговия баща Ваалови стълбове (4 Цар. 3:2, бълг.статуи), но не сложил край на Вааловото служение. За първи път Ииуй, след изстребване на Ахавовия дом, се помъчил да унищожи култа към финикийското божество (4 Цар. 10:21-28). И все пак в 8 в.пр.Хр. прор.Осия говори отново за служене на Ваал в Израил (Ос. 2:10, 15, 19; 13:1), но без да можем да схванем за кой Ваал говори пророкът- дали за бога Ваал, или за неговите идоли.

За култа към Ваал в иудейското царство има само едно напълно достоверно и ясно сведение - че под влияние на свещеника Иодай , при възцаряването на малолетния цар Иоас бил турен край на този култ. Тогава бил разрушен и един храм на Ваал заедно с олтара и идолите му, а Матан², свещеник на Ваал, бил убит (4 Цар. 11:18). Култът на Ваал нахлул в Иуда чрез посредничеството на царица Готолия, баба на Иоас, една от дъщерите на Иезавел (срв. 2 Пар. 24:7).

Според 2 Пар. 28:2 и 4 Цар. 16:3 нт. също и цар Ахаз служел на Вааловци. През времето на Иеремиа иудеите-отстъпници служели предимно на Ваал като на бог на слънцето и небесното войнство. Прор.Иеремиа окачествява всички тези боготворни сили като "ваал" или "позор, мерзост" (11:13).

Ако се опитаме да изясним въпроса за начина на почитане на Ваал сред израилтяните, ние всъщност можем да посочим само ония библейски сведения, които без съмнение засягат култа към финикийския Ваал. Може би и другите местни ваали да са били почитани по същия начин. Но считаме, че и от малкото, което ни е запазила Библията,

¹ K i t t e l, R., Gesch der Hebräer, Bd. II, 1892, S. 89.

² Собствено име Матан е гаранция за историческа достоверност на този разказ.

може да си съставим ясна представа за противния на Иахве Ваалов култ.

На Ваал били принасяни кръвни жертви: мирни и всесъжения (4 Цар. 10:24). За тази цел били предпочитани млади бикове (3 Цар. 18:23). Идолите на Ваал били тачени чрез коленопреклонение и целуване (3 Цар. 19:18). В храма на Ваал в Самария имало *масеби* от камък (4 Цар. 10:27), но ще е имало такива и от дърво, щом като при разрушаване на това капище някои масеби били изгорени (ст.16). Като главни култови места и за израилтяните, както и за всички ханаанци, били т.нар. *бамоти*, където се намирили символите на Ваал. Там се принасяли жертви и се строяли и капища (3 Цар. 11:7). Ако у прор.Иеремия (7:9 и 32:29) се говори за кадене на Ваал по покривите на къщите, то тук трябва да се мисли повече за почитане на звездите (Иер. 19:13; Соф. 1:5. Срв. 4 Цар. 23:12), на които се служело от покривите, за да се почувства по-голямата близост до тях.

При нечестивия Ахав в Израил се появили множество свещеници и пророци на Ваал (4 Цар. 10:19). Пророците били около 450 (3 Цар. 18:19). Клирът Ваалов почитал своя бог чрез танци около олтара му (3 Цар. 18:26) и чрез наранявания до кръв чрез копия и мечове (ст. 28). Танцуването (по-точно "кълченето") било повече като средство да се изпадне в екстаз (ст.20), но то ще е било и съставна част от Вааловото служене. Затова именно в някои надписи Ваал се нарича Баалмаркод. Епитетът *маркод* е образуван от семитския глагол *rakad* (танцувам).

С какво може да се обясни причината, гдето израилският народ така бързо и леко се увлякъл в култа на Ваал? Особено като имаме пред вид, че той имал за пример благочестивите си родоначалници, бил воден от боговдъхновени водачи, просветяван от велики духовни наставници, бил надарен с високонравствен закон. - Когато израилтяните дошли в Ханаан, те попаднали в езическо море от богове и култове, принадлежащи на по-културни от тях народи. За първи път те трябвало да заживеят напълно уседнал живот, неразривно свързан със земята и нейното обработване. А както казахме, Ваал бил считан от ханаанските племена за пазител, умножител и подател на всички произведения на земята. И според прор.Осия (2:8,22) отклонилите се от Иахве израилтяни мислели, че почитаните от тях богове, които пророкът наричал ваали, даряват лозови пръчки и смокини, предлагат хляб, вълна, лен и елей. Картагенските паметници ни предлагат ваали, украсени с делфини, цветя и гроздове - символи на плодородието. Също и в названието Ваал-Тамар (Ваал на палмите, Съд. 20:33) прозира идеята, че Ваал е господар на вечнозелените палми, символ на плодородност. Общият семитически произход на израилтяните и ханаанските народи, от една страна, и неукрепналата още вяра сред народа в истинския Бог, от друга страна, били добра почва за възприемане и култивиране на страха пред местните ваали, считани за владетели на земята, дърветата и изворите- всичко най-ценно и необходимо за ежедневиия живот на източните народи. Близко е до ума, че сред израилтяните лесно биха могли да се появят колебливите въпроси: "И Иахве не е ли също

така владетел? Дали Ваал не е само Негова проява?" От разказите в Библията около култа на Ваал добиваме впечатление, като че ли израилтяните го тачели само като патрон-пазител на Ханаан, наред с всемогъщия Иахве. Този именно синкретизъм, който противоречал дълбоко на израилската религия, бил най-силно атакуван от пророците, които проповядвали за Иахве като единствен и истински Бог. Но независимо от усърдните проповеди на израилските благочестиви мъже, водачи и пророци, култът към Ваал винаги обайвал израилския народ. Цялата му история, от влизането в Ханаан та чак до вавилонския плен, е ярка илюстрация на това пагубно за него увличане. Възвишеният и чист към Иахве култ бил като че ли твърде строг и суров за темперамента на израилтяните и недостатъчно възбуждал тяхната чувственост. Даже и след победата над Ваал от страна на ратниците за истинско богопочитание, култът към финикийското божество останал още дълго време, макар и в латентно състояние, да трови душите на целия израилски народ. Това ясно се потвърждава от речите на пророците-писатели чак до падането на Йерусалим (Иер. 2:8, 11, 13; 19:5; Соф. 1:4).

II. АСТАРТА

1. За наименованието Астарта и разпространение на служенето ѝ

На много места в Библията, наред с божеството Ваал, се споменава и името на богиня Астарта. От контекста на тези места става ясно, че култът и на двете божества бил доста сходен и второ, че те представлявали еднаква опасност за религията на израилтяните.

В масоретския текст на старозаветната писменост тази богиня се назовава главно по два начина: 1. Astoret, (70-те **Astarth**; Вулг. As arthen; бълг. Астарта); 2. В мн.ч.- Aštarot (70-те **Astartai** или **As arwt**; Вулг. Astaroth; бълг. Астарти). Освен това се срещат и названията: atarot (70-те **As arwju**; Вулг. Ataroth; бълг. Аштарот, Числ. 32:34); ašterati (70-те **As arwueiy** Вулг. Astarothites; бълг. атшеротец). Относно многото други названия от българската Библия, които означават най-различни култови предмети, свързани с почитането на Астарта или заместващи прякото ѝ споменаване, ще става дума при изясняването на различните посочки.

В Стария Завет Астарта (Aštoret) се споменава като богиня на сидонците (3 Цар. 11:5, 33; 4 Цар. 23:13), т.е. на финикийците и на филистимците в Аскалон (1 Цар. 31:10). От финикийски извори и особено от свидетелствата на Филон от Библос следва, че Астарта била най-значителната богиня от финикийския пантеон. Това се потвърждава и от библейските извори (3 Цар. 11:5, 33; 4 Цар. 23:13 и др.). В Палестина Астарта от древността ще е била повсеместно почитана. За това говорят и доста запазени в Библията имена, свързани с нейното име и култ: древният град Аштарот-Карнаим (двуроги Астарти, Бит. 14:5); открития в Бет-Шеам неин храм (срв. 1 Цар. 31:10); храма

й в Аскалон и др. В Йерусалим култът ѝ бил въведен, като признат официално, от цар Соломон (3 Цар. 11:5, 33), който ѝ съградил и специално светилище (4 Цар. 23:13). Това светилище (евр. *bamot*, следователно, изкуствено възвишение) било сринато от иудейския цар Иоас (4 Цар. 23:13). Но като съдим по сведенията на книгата "Съдии израилеви" (2:13; 10:6; срв. и 1 Цар. 7:3 нт.; 12:10), трябва да приемем, че почитането на Астарта, макар и спорадично или пък полуприкрито, датираше още от епохата на съдиите.

Под астарти (*Aštarot*) трябва да разбираме различните култови места и предмети, свързани с почитането на Астарта (срв. 1 Цар. 3:3 нт.). Изразите в Съд. 10:6; 1 Цар. 12:10 и др. под., където става дума, че "израилевите синове ... служеха на разни ... астарти", не са срещу това разбиране, защото, според народното езическо схващане често се уеднаквява божественото с неговия образ. Не запрещава ли и Моисей на израилтяните да не се кланят и служат на направени кумири и изображенията (Исх. 20:3-5)? Под *bet aštarot* (т.е. дом на астартите; 70-те *Astarteibn*; Вулг. *Templum Astaroth*; бълг. капище на Астарта) трябва да разбираме светилище, в което има много култови символи и предмети на Астарта. Названието пък *ašterot karnaim* (Бит. 14:5) сигурно се отнася, както ще видим по-долу, за място с идоли на Астарта, снабдени с по два рога. Но все пак бележката в Съд. 2:13, където Астарта стои наред с Ваал (а не мн.ч. Ваали, както се очакваше), ни подсказва, че може би, *Aštarot* (мн.ч.) се употребявало понякога като еврейското Елохим (т.н.мн.ч. за високопоставени лица) и се отнасяло за богинята Астарта, а не за нейните идоли. За отбелязване е всеки случай, че множествено число от името Астарта се употребява само от страна на библейските писатели.

Финикийското название на богинята Астарта ще е било *Aštar*, откъдето е гръцкото *Astarth* както то е прието и от 70-те. Сигурно и в името на финикийския град *Astuja* се има предвид името на богинята. Името Аштар е засвидетелствано в много финикийски паметници чак до 5 в. пр. Хр. И това име, както и Ваал, е влязло като съставна част на доста теофорни финикийски собствени имена: Аштартитен (Астарта даде, т. е. нещо подобно на нашето Божидар), Амаштарт (Астарта-майка), Аматаштарт (робиня на Астарта). Такива имена срещаме и в гръцки, и в латински автори: *A destartov* (раб, служител на Астарта), *Ie asqartov* (любимец на Астарта), *Metuastartus* (човек, мъж на Астарта) и мн. др.

Богиня Астарта е спомената от много древни автори. Иос. Флавий, като цитира Менандер¹, който превел историята на Тир от финикийски на гръцки, казва, че цар Хирам Тирски "разрушил стария храм и построил нов на Астарта" (Древн. VIII, 5, 3). Според Лукиан Самосатски² тя е божество на сидонците (*De Syria dea*, 4). Като богиня на

¹ Историк от втората половина на 3 в. пр. Хр. Роден е в Ефес и носел прозвището "Пергамец". Написал история на финикийците, като използвал оригинални документи от архива в Тир. Иос. Флавий го сочи като авторитет, когато иска да потвърди истинността на библейските разкази.

² Живял ок. 120-180 г. Много плодовит писател-софист, ритор и сатирик.

сирийците (или кипърците) според Цицерон (*De nat. deor.* III, 23), тя била "обявена за четвърта Венера, за Сирия и Тир (и Кипър), и се нарича *Astarte*". Лаврентий Лидус, сигурно под влияние на Цицерон, я нарича божество "на четвърто място за Сирия и Кипър" (*De mensib.*, III, 35; IV, 44), а на друго място я означава като "покровителка на финикийците". Филон от Библос, като поставя Астарта между главните божества на финикийците, бележи, че тя била светиня за о-в Тир, т.е. град Тир, наричан остров, поради особеното му географско положение. Плутарх¹ пък я нарича "царица от Библос" (*De Ys. et Osir.* 15). Като богиня на Сирия я споменават също и Артемидор и Тертулиан.

От Финикия, като най-древна колонизаторка, почитането на Астарта преминало и в многобройните ѝ колонии: Картаген, Кипър, Малта, Сицилия. Римските войници вероятно пренесли нейното име чак в Англия. Моавците също така имали божество Аштор, което се среща в надписа на цар Меса (от 9 в. пр.Хр.) във връзка с имена на други божества. Още твърде отрано, както и други семитически култове, се среща този на Астарта и в Египет.

Служенето на Астарта се разпространило почти в целия познат нам древен свят, макар и на различните места под други имена. Херодот, напр. (*Historia*, I, 105), твърди, че най-старото светилище в Аскалон било на Афродита Урания (т.е. небесна). В случая, както и всички по-късни гръцки писатели, той уеднаквява почитаната във Филистия и Финикия Астарта (1 Цар. 31:10) с Афродита.

2. Представата за богиня Астарта

В Стария Завет Астарта се явява най-вече като неразривно свързана, принадлежаща към Ваала (Съд. 2:13; 10:6; 1 Цар. 7:4; 12:10 и мн. др.). В надписите тя също така често се споменава наред с "Ваал от Синод". Според Менандер тирският цар Хирам, съвременник на Соломон, построил едновременно храм на нея и на Херакъл (т. е. Ваал Мелкарт; срв. Иос. Флавий, *Древн.* VIII 5, 3). Че Астарта била неделима от Ваал, сочи доста ясно и съответното и име – Ваалат, под което тя също била известна. Като принадлежаща към или на Ваал се считала тя и във Вавилон, където, съответно вавилонското название на Ваал-Бел, Астарта се наричала и Белит (владетелка). В послесловието на правния кодекс от Хамурапи, където се изброяват всички главни вавилонски божества, четем: "Белит, великата майка, чието слово е почитано в Екурум², княгинята, която благославя помислите ми" (т. е. на Хамурапи, б. м.)

Финикийците считали Астарта като откровение на Ваал, понеже в Синода тя носила епитета *sem Baal* (т. е. име на Ваал), точно както се

¹ Живял ок 46-120 г. сл. Хр. Знаменит гръцки моралист. Дошлите до нас негови писмени трудове засягат главно две области: биография или история и философска публицистика. Богатото му литературно творчество е известно под общото название *Nvika* или *Moralia*

² Светилище в Ниппур, посветено на богинята Енлил, съпруга на Бел, т. е. вавилонската Астарта.

разбира и епитета *pen Baal* (лице на Ваал, т.е. образ, лик, виждане, откриване на Ваал), прилаган към богинята Танит.

Във Филистия, изглежда, Астарта била почитана като богиня на войната, защото според 1 Цар. 31:10 филистимците положили оръжието на убития цар Саул в капището на Астарта. Египтяните също си представяли Астарта като страшна богиня на войната. Нещо подобно ще е имало и във Вавилон. В поменатото послесловие от кодекса на Хамурапи, гдето се дава наистина ясна картина за представата на източните семити за Астарта, като богиня на войната, четем: "Иштар¹, господарката на войната и сражението.... да прокълне в свирепото си сърце, в своя голям гняв...." Гърците, които почитали Астарта под името Афродита, често и прикачали епитета **αἰεῖα** (войнствена).

Финикийците имали както по отношение и на другите си божества, също и по отношение и на Астарта, нещо общо с представите на асирийци и вавилонци. При тези народи богинята Астарта се споменава под името *Jštar*. Дали тя поначало е симетическо божество, или пък, както някои предполагат, семитите са я заимствали от някое по-старо несеметическо население на Вавилония, не може да се реши засега със сигурност. Името *Jštar*, макар и да няма окончание за женски род, се употребява винаги като име на женско божество. Но по същия начин и името на египетската богиня Кадеш няма характерното за египетския език окончание за женски род. Всеки случай Иштар се среща отчасти като родово обозначавање на женско божество (откъдето и възможната употреба на това име в мн. ч., ж. Р. - *Jštarat*), отчасти като име на отделна определена богиня. Според преписани митологични разкази из библиотеката на асирийския цар Асурбанипал (7 в. пр. Хр.), богинята Иштар се рисува като дарителка на живот и благополучие, защото по земята секнали ражданията и плодородието, когато веднъж тя слязла в подземния свят². В тези разкази Астарта се рисува, от една страна, като безуспешно влюбена в един бог на празненствата (Издубар?), т. е. като богиня на любовта и любовното увлечение, а от друга страна, е изобразена като богиня на войната и лова, с колчан стрели и лък.

Според асиро-вавилонските астрологически писания Иштар се свързва и с планетата Венера. Трябва да отбележим, че свързването на различни асиро-вавилонски божества с отделните планети или с цели съзвездия е все пак от покъсно време. Неизвестно откога и финикийската Аштарт се считала за луна, която дарява освежаващата

¹ Асиро-вавилонското име на Астарта.

² В масоретския текст на Библията намираме израз, където се споменава името на Астарта във връзка с Божието обещание, че ако израилтяните спазват дадените им разпоредби, ще се радват на голямо плодородие по земята и размножаване на добитъка. Във Вzk. 7:13 и 28:4, 18, 51 четем: *ašterot zonecha* (*прираст* на дребния ти добитък; бълг. "*раждането* на едрия ти добитък", или "плодът на овцете ти"). Дали тук *ašterot* не е употребено вместо "любовта, влечението, оплодяването на дребния ти добитък ще бъде плодносно?" Астарта, пък и Ваал, били тачени от ханаанските народи като божества именно на земните плодносни сили и на размножаването у животните.

роса. Почти и за всички други финикийски богини се вярвало, че действат най-вече чрез зелените свежи дървета и че тяхната сила намира изява в плодородието на земята. Астарта следователно може би не навсякъде била едновременно телурна и лунарна богиня (т.е. свързана със земята и луната, респект.- небето).

И така, в заключение можем да кажем, че ханаанската богиня Астарта (Иштар в Асирия и Вавилон, Иззида в Египет, Афродита при елините, Венера в Рим, Аттар в Арабия и т.н.) била почитана главно като богиня на природните производителни сили. Тя била "великата майка", богиня на възприемащия и раждащ принцип, на зародилия се и покълващ живот. Затова именно на нея били посветени всички кладенци, извори, реки и дървета. Често в изображенията тя е представена като прорастваща от дърво. Върху тази телурна база Астарта, в различните народи и през разните епохи, се оформила под различни образи и представи. Иштар станала богиня на раждането и плодовитостта. Като такава ние виждаме нейния идол, който представя гола жена, с ръце на гърдите, предлагаща като че ли храна на почитателите си. Срещаме я и облечена, с дете в ръце, като покровителка на многодетството. По средиземноморското крайбрежие и по островите, особено в Аскалон и остров Кипър, Астарта била тачена и като богиня на рибите. Там са намерени образите ѝ, представящи я като жена с човешко тяло, а вместо крака - рибя опашка. В Ханаан тя изпъкнала като женски корелат на Ваал, под името Ваалат (напр. местността Ваалат-Беер, кладенец на Астарта, спомената в И.Нав. 19:8). Също там била възхвалявана и като богиня на луната, дарителка на благодатната за растежа на растенията роса. Като такава тя била известна под името Аштерот-Карнаим, т.е. двурогата Астарта (Бит. 14:5). Може би двата рога са символ на полумесеца или пък знак, че тя е съпруга на слънчевия бог Ваал. Като такава древните народи започнали да я величаят за небесна кралица и закрилница. От богиня на раждането и плодовитостта станала по-късно покровителка на любовния живот, на сладострастието и блудството, поради което нейн символ станал и триъгълникът, който символизирал женския храм. Херодот (*Historia*, I, 199) разказва, че всяка жена веднъж в годината трябвало да се отдаде на чужденец в храма на Астарта. Като богиня-майка, тя бдяла над ония, които я почитали, и изстребвала всички, които са срещу нейните почитатели. Така Астарта станала богиня на държавата и града, закрилница на царе и водачи. Нея призовавали те във време на опасност, за да им помогне срещу неприятелите, или пък ѝ посвещавали военните доспехи на победените. Затова някои с право я считали за богиня на войната.

3. Астарта - небесна царица

Както вече споменахме, Херодот (в *Historia*, I, 105) споменава за **Ouranik & Afrodikh** от Аскалон, т.е. небесна Афродита. Това е пак Астарта, тачена по-късно под това име във Филистия. Латинските писатели

пък често споменават за Юнона Caelestis (небесна) в Картаген. И тук вероятно имаме местно образуване и схващане на древно-финикийската Астарта.

Но за нас е по-интересно да се спрем на казаното в книгата на прор.Иеремия във връзка с тази небесна богиня. В 7:18 четем: "Децата събират дърва, а бащите кладат огън, и жените месят тесто, за да правят банички (евр. kawwanim¹; 70-те kauwnai²; Вулг. placentae)³ за богинята на небето" (евр. limleket haššamaim; 70-те th'stratia'tou'ouřanou⁴; Вулг. Reginae coeli⁵). От Иер. 44:15-19 ние виждаме, че имало израилтяни, които били безвъзвратно увлечени в служенето си на тази небесна царица. Те направо заявяват на пророка, че не желаят да слушат словото му срещу нея, защото тя им дава благополучие, благоденствие и живот.

Коя е тази, обаяла израилтяните, небесна царица (евр. m^eleket haššamaim)? Според Stade названието m^eleket трябва да се схваща като колективно име, под което да се разбира "небесното войнство", т.е. както са превели еврейската дума и 70-те; или пък, че тук в случая имаме променена думата malkut (царско достойнство, 1 Цар. 20:30; 3 Цар. 2:12; царство, 2 Пар. 11:17) или m^eleket (работа, дело, нещо). Но като имаме предвид факта, че у финикийците е известно божие име Malkat, то трябва да предположим като най-вероятно, че казаното у прор.Иеремия (особено 44:15-19) се отнася за определена богиня на плодородието и благополучието. Това име е очевидно и в теофорното собствено име, което често се среща в картагенските надписи като Алхималкат (приятел, брат на Малкат). В клинописите пък се споменава за сидонски цар с име Абдимилкути (раб, служител на Милкути). Филастриус⁶ (в De haeres, 16) пише: "Има и друга ерес сред иудеите, които почитат царицата, която провъзгласяват ту за Фортуна на небето, ту пък в Африка я зоват небесна." От този цитат можем да допуснем и друго - че Малкат или Милкат може да е бил само един предикат, епитет на някоя известна, почитана от всички богиня, поради което не споменаваха самото ѝ име, напр. Malk'aštart, т.е. царица Аштарт или небесна царица. Като имаме предвид две положения: че Астарта се е тачела като небесно божество и второ, че именно по времето на прор.Иеремия култът към "небесното войнство" намерил прием и в Иудея, то и "небесната царица" ще е някакво видоизменение на този култ под влиянието на култа към Астарта.

От казаното дотук трудно можем да допуснем, че тази, почитана и от израилтяните небесна царица е могла да бъде някакво раз-

¹ Мн.ч. от евр. дума kawwan- сладки пити, употребявани специално при култовите жертви на асиро-вавилонската богиня Иштар (срв. и Jensen, Keilinschriftliche Bibliothek, 6 Aufl. Bd. I, S. 380, 511).

² Печива, т.е. всичко, каквото се изпича на огън.

³ Банички, правени от римляните при омилоствителни жертви.

⁴ "На небесното войнство", т.е. звездите (срв. Ис. 34:4; Иер. 33:22; Пс. 33:6 и мн.др.).

⁵ На царицата на небето

⁶ Епископ на Бресция. Съставил между 385 и 391 г. труд, който носи надслов "De omnibus haeresis" (за всички ереси).

лично от познатите нам ханаанско божество. Това предположение се подсилва у нас и от едно друго обстоятелство. В един асирийски силабар от времето на Асурбанипал (7 в. пр. Хр.) към името на богинята Иштар (ханаанската Астарта) е прибавен, без каквито и да било други допълнения, предикатът *malkatu* (царица, княгиня), а на друго място към името ѝ стои приложението *malkatu šami* (небесна царица). Следователно небесната царица у прор. Иеремия ще е заимстван образ от по-късно време от асирийската богиня Иштар. Дали и израилтяните уеднаквявали тази богиня, според представата за нея у асирийците със звездата Венера, не е сигурно. Всеки случай у Филастрий *Regina* (царица) или *Caelestis* (небесна) се уеднаквява като *Fortuna Coeli*, с Венера.

4. Двуполова Астарта?

Някои ориентолози, които имат предвид неясните загатвания в една асирийска астрологическа таблица за всяко божество, представляващо единство от мъжко и женско божество, а също така и начина, по който Шлотман тълкува израза *Aštar* (без окончанието за женски род "t") Кемош в надписа на цар Меса от Моав, предполагат, че в тези паметници става дума за някаква двуполова Астарта. Но израза от надписа на цар Меса съвсем правдоподобно можем да преведем чрез "Астарта на Кемош", т.е. съпруга на Кемош. Липсващото окончание за женски род може да се изясни и с неговото затриване от надписа в течение на вековете или пък, че тук се сблъскваме с някаква нова форма от името на богинята Астарта. Още по-неубедително е предлаганото от някои ексигети тълкуване на библейските места, гдето се среща изразът *h'Baal* (според 70-те, в Ос. 2:8; Соф. 1:4; Тов. 1:5; Съд. 3:7, но според кодекс А стои *ai Baal im*; 1 Цар. 7:4- *ai Baal im*; Римл. 11:4). Във всички тези случаи, където името на Ваал се среща с определителен член за женски род, не би могло да се мисли, че става дума за Астарта като съставяща едно неделимо единство с мъжкото божество Ваал. Другото обяснение, споделяно и от Дилман,¹ е много по-възприемливо - Иудеите-елинисти вместо забраненото им за произнасяне име Ваал², четели и пишели *aišcunh* (срам, позор), а палестинските иудеи замествали името Ваал с еврейската дума *bošet* (позор, низост, мерзост). Както гръцката, така и еврейската дума-заместител на божието име са от женски род. Следователно в посочените библейски изрази става дума за божеството Ваал, окачествявано чрез употребата на определителния член за женски род като "срам, позор, мерзост".

¹ Dillmann, Über mit dem weiblichen Artikel; Monatsber. Der Berlin. Akad., philos - hist. Kl., 1881, S. 1-20.

² За евреите една подобна забрана била съвсем понятна и естествена. Те не четели и Божието име Иахве (Господ), а го замествали с Адонаи, за да спазят Моисеевата наредба да не се произнася името Господне напразно (Изх. 20:7).

5. Ашера - Астарта ?

а. Ашерите и тяхната божественост. Освен Aštoret (Астарта) в еврейската старозаветна писменост се споменава и за Ašera (мн.ч. Ašerim или Ašeroth, което е по-правилно; у 70-те al toV- свещена гора, свещено дърво; Вулг. lucus- свещена гора; бълг.- дъбрави или Астарта). Това име се споменава на доста места в Библията, но от това, което може да се предположи на пръв поглед, не бива да се мисли, че лесно бихме заключили какво точно трябва да разбираме под Ашера (респект. ашери) - култови предмети ли, свързани с почитането на някое божество, или пък то е собствено име на някакво божество, и ако е така, кое е то. За да отговорим правилно на този въпрос, трябва да разгледаме съответните библейски места, в които се говори за Ашера (или ашери).

В 3 Цар. 15:13 (срав. И 2 Пар. 15:16) се разказва за това, как иудейският цар Аса лишил майка си Ана от званието царица, заедно направила "истукан на Астарта" (евр. страшилище, чудовище на Ашера; 70-те - сборище в свещената гора). 4 Цар. 23:4 ни разказва за ревността на иудейския цар Иосия към Иахве и как той заповядал на първосвещеника Хелкия да изнесат от храма Господен всички вещи, направени за Астарта (евр. всички култови предмети, направени за Ашера: 70-те - всички посуди, направени за свещената гора). Тъй като във всички текстове към името Ашера има прибавка " и на цялото небесно войнство", то сигурно се прави намек за "небесната царица" (т.е. Астарта). В 3 Цар. 18:19 се предава заповедта на прор. Илия към цар Ахав, който трябвало да събере на планината Кармил 400-те "дъбравни пророци" (евр. пророци на Ашера, 70-те - пророците на срама, позора). Във всички тези случаи в евр. текст името Ашера е придружено с определителен член (Нааšera). Това съвсем ясно ни подсказва, че библейските автори в този случай са мислели за Ашера като за определена богиня.

Но на други места Ашера (и то най-вече в мн.ч. - Ашерим) е употребено в смисъл на направени от човек предмети: изваяния, обдялани дървета и др., понеже където се говори за *ашери*, те се споменават наред със слънчеви стълбове, жертвеници, стълбове и др.под. (срв. Изх. 34:13; Втзк. 7:5; 12:3; 16:21; Съд. 6:25 нт.; 28:30; 1 Цар. 14:15, 23; 16:33; 2 Цар. 13:6; 17:10; Ис. 17:8; 27:9; Иер. 17:2; Мих. 5:13 и още мн.др.). Понякога изразът *ашери* е предаден в преводите чрез дъбрави и свещени гори, т.е. естествени дървесинни засаждения. Но ние, като имаме предвид контекста на еврейските изрази (особено употребените в тях глаголи за *издигане* и *разрушаване* на ашерите), в които се среща думата *ашери*, не можем да се съгласим с преводите на 70-те (оттам и Лутер) и българската Библия- че тази дума се отнася именно до естествените дъбрави. Освен това във Втзк. 16:21 изрично се казва: "Не издигай *ашера* от каквото и да е дърво" (бълг. Погрешно - "не си посаждай дъбрава"). Следователно *ашерите* са преди всичко дървени изделия. За отбелязване е, че евр. дума *ашери* в бълг. Библия никъде не е заместена с Астарта,

както това става по отношение на Ашера (вж. по-горе цитираните места). Отначало, разбира се, символът на тази богиня ще е било всяко голямо живо дърво, понеже в западно-семитските езически религии дърветата се посвещаваха на женските божества, които били почитани като дарителки на живота. Ако прор. Иеремия (2:7) предава Божия упрек към отклонилите се в идолопоклонство иудеи и то най-вече заради заблудата им по отношение на идолите, към които израилтяните се обръщали с думите "ти си мой баща", от това не може да се заключи, както някои предлагат, че Ашера ще е било мъжко божество, защото веднага се добавят и другите думи на израилтяните-идолопоклонници: "и на камъка-ти ме роди". Защото знаем, че камъкът бил символ на мъжкото божество. Следователно трябва да мислим, че тук става дума за различни образи (не стълбове и колове), изработени от камък и дърво.

Като доказателство за това, че наред с *ашерите*, като знаци и символи на божество, имало и божество Ашера, служат и древните указания. В Тел-ел-амарненските писма от времето на фараона Аменхотеп III (14 в. пр. Хр.) се среща собственото теофорно име Абд-Аширта или Абд-Ашратум (раб, служител на Ашера¹). За отбелязване е, че някъде се среща смесване на идеограмата на Aširta с тази на Ištār. Също и във Вавилон имало богиня Aštar. P. Jensen, когато се говори за вавилонската богиня Asratum (богиня на полето), привежда един цитат из съдържанието на публикувания от него вавилонски текст, където се казва "Ašratu и съпругът ѝ Amuḡu, както и някои други богове, са аморейски чужденци във Вавилон." Това ни подсказва, че Ашера ще е западно-семитическо божество. Ашера, като божие име, би означавало "щастливата, ощастливяващата".

б. *Служенето на Ашера и ашерите у Израил*. Израилтяните познавали свещените дървета още от дълбока древност. За това ни сочат разказите за патриарсите, които отразяват предпророческите обичаи в Ханаан. Но да се мисли, въз основа на 4 Цар. 21:7 и 28:6, че *ашерите* били чисто древно-израилска проява, не е правилно. В посочените места се разказва, че иудейският цар Манасия направил "истукан на Астарта" (евр. - изображение на Ашера) и го поставил в дома (т.е. Йерусалимския храм, 21:7), а пък за цар Иосия се казва "изнесе Астарта (евр. Ашера) ... и я изгори при потока Кедрон" (23:6). Това не ще е било нищо повече от едно подражание на ханаанските езически обичаи, според които при олтарите и жертвениците били поставяни *ашери*, т.е. дървени фигури на съответните божества. Също така и забраната на Моисея (Втзк. 16:21): "Не си посаждай дъбрава" (евр. "Не си издигай *ашера*", т.е. дървена фигура) също така не може да се разбира, че сред израилтяните бил затвърден този култ, но че той бил налице сред ханаанските народи, а Моисей само предпазвал от каквото и да е увличне в него, понеже "това мрази Господ Бог" (ст.22). Призивът на Моисея към израилтяните за унищожаване на

¹ За него се казва, че се "възвел върху земята Аммуру", т.е. Ливан. От това може да се заключи, че той бил финикиец (?).

ашерите сред ханаанските народи, когато тези бъдат подчинени, е също така една предпазна мярка (срв. Изх. 34:13; Втзк. 7:5; 12:3). Полемичните пък слова на прор.Исаия (17:8) срещу ръководените "кумири на Астарта" (евр. *ашери*-култови предмети) се отнасят към Дамаск, а не към израилтяните.

Но някои повествования в кн. "Съдии" и книгите "Царства" ни говорят, че имало време, когато част от израилтяните са почитали богинята Ашера и ашерите. В Съд. 3:7 се казва направо, че "синовете израилеви ... служеха на разни Вааловци и Астартини" (евр. на ваали и ашери, т.е. на свещени предмети, свързани с култа на Ваал и Ашера - срв. и 6:25 нт.). В иудейското царство при цар Авия (3 Цар. 15:13), по-късно при цар Езекия (4 Цар. 18:4; 21:3, 7), та чак до цар Иосия (4 Цар. 23:4, 6) също така някои иудеи, често подвеждани и от своите царе и управници, изпадали в служене на Ашера и нейните изображения. Ако се съди по контекста на 3 Цар. 14:5 и особено 4 Цар. 13:6, то в израилското царство култът към *ашерите* (бълг. идоли) ще е започнал при цар Иеровоам, "който бе вкарал в грях Израил". Този култ достигнал разцвет при цар Ахав (Цар. 16; 33; 4 Цар. 21:3). Понеже "пророците на Ашера", наред с "пророците на Ваал" (3 Цар. 18:19) се свързват най-вече с името на финикийката Иезавел, съпруга на Ахав, то най-вероятно е, че именно тя е въвела и закрепила този култ.

Ашерите били поставяни под зелени дървета или по високи хълмове (3 Цар. 14:23; 4 Цар. 17:10; Иер.17:2). Тези ашери се считали от старозаветните писатели като култови принадлежности и при Вааловите жертвеници, защото на много места те се споменават едно до друго (Съд. 3:3; 3 Цар. 18:19; 4 Цар. 21:3;23:4; 2 Цар. 33:3 и др.).

в. *Ашера (ашери) и Астарта*. Споменатите във връзка с култа на Ваал *кедешим* и *кедешот* (храмови проституиращи мъже и жени), изглежда, били в тясна зависимост и с култа към Ашера. Така напр. 4 Цар. 23:7 ни осведомява, че иудейският цар Иосия разорил "блуднишките домове (евр.домовете на *кедешим*) ..., дето жени тъчеха дрехи за Астарта" (евр.- палатки на Ашера). По същия начин и Астартатис¹, главната богиня на арамейците в Хиераполис, била оградена от множество подобни посветени жрици. В Библията никъде не се споменава направо, че култът към Ашера бил съпътстван от сладострастие и разпуснатост. Но като се вземе предвид: 1. Казаното в 4 Цар. 23:7, че имало блуднишки домове; 2. Сведенията на Лукиан Самосатски, че финикийци и сирийци почитали женските си божества със сладострастни обичаи; 3. Символиката на фалите при Хиераполис; 4. Сведенията от Херодот (Historia, II, 6), който говори за стълбовете в сирийска Палестина, като ги нарича направо *gunaikoj/ aidoia* (срамни части на жена) и добавя, че лично виждал из Финикия фигури, представляващи такова нещо; 5. Моисеевата строга забрана към израилтяните по отношение на ханаанските обичаи като хомосексуализъм (Лев. 20:30; Втзк.

¹ Като проследим имената, под които тази богиня била известна, идваме до извода, че това е била асиро-вавилонската Иштар или западно-семитската Астарта. Астартатис често се наричала направо "сирийска богиня". Считала се за божество-майка и била пряко свързана с вегетативния живот. Точно така, както и Астарта.

23:18) и скотоложество (Иzx. 22:18; Лев. 20; 15 и нт.; Втзк. 27:21).- то можем да дойдем до два извода. Първо, че култът на женските ханаански божества бил придружен от подобни деяния, и второ, че почитането на Ашера съвпада с това на Астарта и асиро-вавилонската Иштар. Фактът, че в един свещен надпис за Хамурапи Ашера се нарича "невеста на царя на небето", т.е. Ваал, напълно потвърждава предположението за уеднаквяването на Ашера с Астарта, която израилтяните почитали като "небесна царица" (Иер. 7:28; 44:17 и нт.).

Същото можем да кажем и за *ашерите*. Те са само във връзка с култа на Астарта. 70-те на много места употребяват **a{sh** (евр. *ашери*) вместо **aštarot**(астарти; 1. Цар. 7:3; 12:10). Даже в 1 Цар. 7:4 направо се казва **a{sh &Astarwu** (свещените дъбрави, т. е. *ашери* на Астарта).

6. Култът на Астарта

Поради обстоятелството, че за култа на Астарта се дадоха вече някои пояснения във връзка с досега изследваните места, то в тази точка ще бъдат изказани само някои общи положения.

Понеже Астарта била почитана като богиня на възприемащия жизнен принцип, то чувствеността била същината, а култовата разпуснатост - главната съставна част на нейното служене. Представата за Астарта като съпруга-господарка на Ваал е поводът, гдето тя била считана за богиня на плодовитостта у животните и човека, господарка на произвеждането и раждането, патронка на любовта и брака. Отношенията между Ваал и Астарта трябвало да се осъществяват и в нейния култ, който кулминирал в оргии и груба чувственост. Тези оргии символизирали общението с богинята (срв. и Херодот, *Historia*, I, 199).

За главен култов център на Астарта се считал гр.Сидон, отгдето и оказващото се на Ваал и Астарта като "сидонски божества". Сидонските царе били върховни жреци при жертвениците на Астарта. За набиране на средства за посветените ѝ храмове и за привличане на нови нейни поклонници имало специална група жреци, които се занимавали с т.нар. свещена проституция.

III. Свещеното Писание за идолослужението

Ако вникнем по-внимателно във всички изрази от Светото Писание на Стария и Новия Завет, където се говори въобще за "служене на идоли", "служене на други богове", "служене на богове на околните народи" и др.подобни, то бихме дошли главно до три извода. Първо, че в Библията не се прави разлика по същина между идолопоклонство, идолослужене, многобожие и езичество. Второ, че за библейските писатели понятията "други, чужди народи" (евр. *g'rim*: 70-те **e{qnh**) и "служенето на други богове" в най-широкия смисъл, са синоними. Трето, че израилските религиозни водачи са изповедници и поддръжници на абсолютното единобожие, а оттук и непримирими врагове

на многобожието или друго божие, независимо от формите в които то се извява.

Същината на многобожието или почитането на множество обожествявани сили вместо един истински Бог почива според Библията върху едно основно смущение на извратеното чрез греха религиозно чувство и неестествено отношение на човечеството към Бога. Отдалите се на многобожие народи, макар и да изживяват в себе си нестихващото търсене на истинския Бог, те обаче възприемат Неговите откровения с разум, помътен от първородния грях. Небесната божествена светлина, макар и да се възприема от тях, се пречупва силно през призмата на извратената им природа и се разпада в множество. Човечеството, тръгнало без Бога по пътя на своето предназначение, все пак не могло да остане нечувствително и неотзивчиво към делата Божии. На всяка крачка то се сблъсквало с природните сили и явления и виждало в тях проява на божествената същност. Но като не могло да се издигне до техния Първотворец, човечеството започнало да обожествява онова, което го заобикаля. Така се стигнало до многобожието, а оттук и т.нар. пантеизъм, който се явява като философска преработка и одухотворяване на първоначално многобожие.

Присъдата на Свещеното Писание над същината и стойността на многобожието е произнесена от Стария и Новия Завет по същество еднакво: многобожието е идолопоклонство - отпадане от единия личен и жив Бог, пристрастяване към служенето на нищожните и ръкотворни идоли; то е отричане на богооткровената истина и обръщането ѝ в лъжа, неистина, духовен мрак; замяна на всемогъщия Бог с разни зли духове (демоните). Езическите богове като такива не съществуват, те са нищожество (евр. *elilim*; Ис. 10:11; Сир. 11:3; Иов. 13:4; Зах. 11:17; Иер. 14:14 и др.), поради което и служенето им е измама, лъжа, фалш (евр. *šaw*^c, Ис. 59:4; Пс. 12:3; 41:7; 144:8; Пр. 30:8 и др.). Човешките богове са безсилни (Иер. 2:28; Ис. 41:29; 42:17; 46:1 нт.), защото са направени от човешка ръка и земна материя (вж. особено Ис. 41-44; Пс. 115:4 нт.; 135:15 нт.). Сами по себе си те са мъртви и без душа (Пс. 106:28). Доколкото пък Библията им признава някаква реалност, то последната съвсем не им осигурява каквото и да е божествено достойнство. Те не са богове, а само демони, лоши противобожески духовни същества (евр. *šedim*; 70-те *daimonia*; Втзк. 32:17; срв. 10:17; Пс. 96:15; 106:27). Подобно разнородно обрисване на напълно нищожния или на демонично - противобожния характер на езическите божества ни предлага и старозаветната неканонична писменост, където самите названия като *daimonia* (Вар. 4:7), *ueoijeῖeroi* (Вар. 1:22) и др. се смесват с живи разкази за тяхното нищожество, изключително въображаем характер или тяхното уеднаквяване с изображенията от дърво, сребро, злато и т.н. (вж. особено Прем. 13-15).

Не е променено с нищо отношението и на новозаветните писатели към многобожието и идолослужението. Също и те окачествяват идолиите като нищожни (*matarioi*; Деян. 14:15). Те не са действителни богове (Деян. 19:26; Гал. 4:8), а само "така наречени богове" (*legomenoi ueoiu* 1 Кор. 8:5). Ако пък някой наистина вярва в тяхното дей-

ствително съществуване, то този не вярва в някаква божеска сила, а в богопротивните демони, защото "Ония, които ядат жертвите, не са ли съобщници на жертвеника? ... но каквото принасят в жертва езичниците, принасят го на бесовете, а не Богу? (1 Кор. 10:18...20). На пръв поглед като че ап. Павел в първото си послание до Коринтяните (8:5, 6), признава реалност и на други богове. Посоченото място, според гръцкия текст, гласи: "Защото, ако и да има така наречените богове, било на небето било на земята, както и има много богове и много господевци, за нас има един Бог"... Съвсем ясно е обаче че апостолът след като твърди, "че друг Бог няма, освен Единаго Бога" (ст. 4), тук говори за богове, които само носят това име и в чието съществуване вярват непоколебимо езичниците. Затова именно и ап. Павел не намира за невъзможно (макар и да не е полезно) някой да яде идоложертвено, но след като непоколебимо вярва само в Единаго Бога и знае, че идолът е нищо (срв. 1 Кор. 8:4 и 10:27); и другото положение- ако някой няма "това знание", а яде идоложертвено с "досегашните си понятия за идолите" т.е., че те са все пак, макар и до известна само степен, наистина божествени, такъв ще се оскверни.

Стане ли дума пък за *произхода* на многобожието, то някои, като имат предвид посочения факт, че пантеизмът трябва да се е развил от предхождащото го многобожие, се увличат от това и твърдят, че вярата в съществуването на множество богове се считала за главна праформа на всяка религия, а така също и на библейския монотеизъм. Предварително още трябва да заявим, че за свещените писатели не съществува подобен въпрос. Предлаганите ни места из Стария Завет, които, уж потвърждавали предположението за приоритета на политеизма пред монотеизма, се тълкуват неправилно и тенденциозно. В Бит. 4:26 напр. се казва: "На Сита тъй също се роди син, а той му даде име Енос: тогава наченаха да призват името на Господа" (евр. "тогава започна да се призовава името на Господа"). Но тук е нужно още едно малко пояснение. Еврейският израз *kaḥa bʿšem Iahve* се употребява навсякъде в старозаветната литература само в един смисъл: призовавам името на Господа през време на култова обредност (срв. Бит. 13:8; Ис. 64:6; Пс. 79:6; 105:1 и др). Следователно в посоченото място става дума за това, че от времето на Енос се установява определен култ към Иахве, а не че тогава за първи път се призовава единия Бог, вместо досегашните много богове. Само при такова разбиране на посочения еврейски израз става напълно понятно за нас и мястото в 3 Цар. 18:26. Там се разказва за принасяни жертви от страна на прор. Илия и Вааловите пророци, за които се казва, че "почнаха да призовават името Ваал" ... Нима тези пророци дотогава не са знаели нищо за Ваал? Още по-удивително е, че изказаната хипотеза търси подкрепа в Изх. 6:3. Там са предадени насърчителните слова на Господа към Своя раб Моисея: "Аз се явях на Авраама, Исаака, Якова с името на "Бог Всемогъщия", а с името Си "Господ" не съм им се открил" (евр. "Аз се показвах на ... като "Бог Всесилен", а името Си "Иахве" не съм

им откривал"). Явно е, че тук няма даже и намек за това, че някога (особено у израилтяните) се вярвало в много богове, а от Моисей започва проповедта за един само Бог. Съобщеното от Моисей засяга съвсем друг въпрос. През времето на патриарсите Бог проявявал най-вече едно от своите свойства - всемогъществото Си, а Моисей разширява представата на синовете Израилеви за Бога с още едно Негово свойство - че Той е Иахве, т. е. "вечно Съществуващ, жив" (срв. Изх. 3:14). Нито в Петокнижието Моисеево, нито в пророческите книги можем да открием каквито и да било следи от някакво първоначално многобожие. Един и същи е Бог (Елохим или Ел), Който бил в общение с благочестивите праотци и патриарси преди и след Ноя; той и никой друг не е, Който се открил някога на Синай и възвестил Своето единствено обожаване като най-висша и първа повеля. Библията гледа съвсем определено на многобожието на езичниците като на едно отпадане на единия жив Бог.

Старият Завет ни рисува произхода на езичеството чрез отпадане от прамонотеизма, във връзка с историята за Сенаарското разселване на народите (Бит. 11 гл.)¹. С посочване решението на поселилите се в земята Сенаар (ст. 2) - да си построят град и кула за паметник, чийто връх да е до небето (ст.4) - авторът ни илюстрира мисълта, че благородният стремеж на древните хора към пълно единство се подхранвал от желанието, щото те да прескочат своите земни условности, да престанат да считат небето за Божие жилище и за мястото на Божието провидение да поставят единствено човешката мъдрост за опазване и направление на човешката съдба. Не е ли това отказване от Бога? Божията присъда последвала това решение, довела до смесване на говорите и обособяване на нациите, а вследствие на това и до разпадане на дотогавашната една религия на много религии. Последният момент не е изтъкнат достатъчно ясно и изрично от древния разказвач. Но с право по-старите християнски писатели са считали, че в Бит. 11 гл. се разказва за произхода на езичеството. Ориген напр. казва, че разпръснатите чрез Божието наказание хора оттогава почнали да тачат отделните "ангели", т. е. националните богове (Contra Celsum.1, 5). Същата идея прокарва и бл. Августин (в De civ. Die, XVI, 6, 9). По този начин схващат следствието от Санаарската катастрофа и по-късни автори. Шелинг напр. я нарича "рожден час на езичеството"². Това поддържат също и Фабри, Каулен, Иеремиас и др.

Не трябва да се пропуска и обстоятелството, че библейските разкази за патриарсите също така са една чудесна илюстрация за това, как постепенно и сред израилтяните по различни пътища се вмъквали политеистичните влияния за сметка на първоначалния монотеизъм. От библейските сведения за патриарх Авраам става ясно, че "Бог Всевишни, Твореца на небето и земята" на Мелхиседека (Бит. 14:18 нт.) е Същият, Който е Бог Всесилен (Ел-Шадаи) на Авраама. Но от

¹ Вж. по-подробното изяснение на този разказ в ГСУ (Богословски ф-т), т. XXIV, 1946-7 г. Пиперов, Б., Сенаарското разселване на народите според Библията.

² Schelling, Einleitung in die Philosophie der Mythologie, Werke Abt. II, Bd. I, S. 94 ff.

И.Нав. 24:2 нт. научаваме, че Авраам бил запазен за монотеизма чрез Божията повеля, която го отделила от бащиния дом и сродници, които почнали да служат на други богове. Същото се случило и с патриарха Якова, който отначало изтърпял да навлизат в неговия чист дом чрез месопотамските му роднини и тъста му Лаван езическото безчинство и малките домашни идоли (евр. teraphim), които обаче после той закопал край Сихем (евр. Бит. 31:19 нт.; 35:2 нт.). Иосиф в Египет се оженил за дъщерята на Поти Фера, жрец на слънцето (Бит. 41:50) и т.н. Само Моисей, с големия си авторитет и упорита борба срещу силното египетско и мидиамско езичество (срв. Втзк. 32:15; Ам. 5:25 нт., Числ. 12:1 нт.), могъл да задържи израилския народ в истинската вяра към Бога на завета.

Също и в Новия Завет навсякъде прозира убеждението, че появата на езическите религии е резултат от процес на дегенерация и разлагане, чрез които се затъмил първоначалното единство на народите във вярата им към Единаго Бога. Нахвърляната картина от ап. Павел в началото на неговото Послание до Римляните за раждането на езичесвото не взема изрично в съображение катастрофата от стълпотворението и следствието от него, но се съобразява с това старозаветно сведение и го допълва. В последното са изтъкнати външните признаци, по които можем да съдим за прогресивното отпадане на народите от истинския Бог и тяхното постепенно потъване в идолопоклонническо неверие. Ап. Павел пък описва нагледно същината на процеса на израждането и на разколебаването в първоначалния монотеизъм. "Понеже те като познаха Бога не Го прославиха като Бог ..., а се заблудиха в своите помисли, и неразумното им сърце се помрачи и славата на нетленния Бог измениха в образ, подобен на тленен човек, на птици, на четвероноги и на влечуги... те замениха истината Божия с лъжа и се поклониха и служеха на творението повече, отколкото на Твореца"... (Римл. 1:21-25). Върху подобно предположение за един прамонотеизъм, от който отпаднало езическото човечество, се базират известните изказвания от ап.Павловите речи в кн. Деяния апостолски, които речи са насочени към това, как Бог в "миналите поколения остави всички народи да вървят по своите пътища, макар и да не преставаше да свидетелства за Себе Си с благодеяния ... И тъй, ние, бидейки род Божий, не бива да мислим, че божеството прилича на злато или сребро, или камък - на изделие, излято от човешко изкуство и измислия" (Деян. 14:16-17 и 17:29).

Ще кажем само няколко думи и за становището на Священото Писание относно въпроса за зависимостта между многобожието (респект. идолопоклонство) и морала. За старозаветните писатели идолопоклонниците са просто хора, които вършат неправда, грях (евр. roale awen) и се заплашват от закона с най-страшни наказания, а пророците ги порицават с огнени речи за тяхната мерзост. В Новия Завет езичниците и грешниците са поставени на еднаква плоскост (Мат. 18:17; Гал. 2:15; 1 Кор. 5:1). Идолопоклонството се окачествява наред с блудството, магиите, враждите, ересите и др. под. като "дело на плътта" (Гал. 5:19, 20).